

Προλαμβάνοντας τη Σχολική Αποτυχία

Τελική συνοπτική έκθεση

EUROPEAN AGENCY
for Special Needs and Inclusive Education

ΠΡΟΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΣ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΥΧΙΑ

Τελική συνοπτική έκθεση

Ο Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση (ο Φορέας) είναι ένας ανεξάρτητος και αυτοδιοικούμενος οργανισμός. Ο Φορέας συγχρηματοδοτείται από τα Υπουργεία Παιδείας των χωρών μελών του και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μέσω επιδότησης λειτουργίας στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης Erasmus+ (2014-2020).

Η υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την παραγωγή της παρούσας έκδοσης δεν συνιστά αποδοχή του περιεχομένου, το οποίο αντανακλά τις απόψεις μόνον των δημιουργών, και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν φέρει ουδεμία ευθύνη για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που εμπεριέχονται σε αυτή.

Οι απόψεις που εκφράζονται από οποιοδήποτε πρόσωπο στο παρόν έγγραφο δεν αντανακλούν απαραίτητα τις επίσημες απόψεις του Φορέα, των χωρών μελών του ή της Επιτροπής.

Επιμέλεια: Ανθούλα Κεφαλληνού

Η αξιοποίηση αποσπασμάτων του εγγράφου επιτρέπεται, υπό την προϋπόθεση ότι γίνεται σαφής αναφορά της πηγής. Η παρούσα έκθεση πρέπει να αναφέρεται ως εξής: Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2020. *Προλαμβάνοντας τη Σχολική Αποτυχία: Τελική συνοπτική έκθεση.* (Α. Κεφαλληνού, επιμ.). Odense, Δανία

Με στόχο τη μεγαλύτερη προσβασιμότητα, η παρούσα έκθεση είναι διαθέσιμη σε 25 γλώσσες και σε προσβάσιμη ηλεκτρονική μορφή στον δικτυακό τόπο του Φορέα: www.european-agency.org

Αυτή είναι η μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου στα αγγλικά. Σε περίπτωση αμφιβολιών σχετικά με την ακρίβεια των πληροφοριών στη μετάφραση, ανατρέξτε στο πρωτότυπο αγγλικό κείμενο.

ISBN: 978-87-7110-885-9 (Ηλεκτρονική μορφή)

© European Agency for Special Needs and Inclusive Education 2020

Γραμματεία
Østre Stationsvej 33
DK-5000 Odense C Denmark
Τηλ: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Γραφείο Βρυξελλών
Rue Montoyer, 21
BE-1000 Brussels Belgium
Τηλ: +32 2 213 62 80
brussels.office@european-agency.org

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	6
Ορισμός της σχολικής αποτυχίας	6
Μια συστημική προσέγγιση για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας	7
ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	10
ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	13
ΒΑΣΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ	15
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	17
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	19

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανάπτυξη των δυνατοτήτων των σχολείων και η καταπολέμηση της σχολικής αποτυχίας είναι καθοριστικής σημασίας για τα συστήματα ενταξιακής εκπαίδευσης. Τα τελευταία χρόνια, οι χώρες μέλη του Ευρωπαϊκού Φορέα για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση (ο Φορέας) έθεσαν ως προτεραιότητα το θέμα της πρόληψης της σχολικής αποτυχίας. Στην έρευνα τύπου επισκόπησης χωρών το 2015, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του Φορέα ζήτησαν ένα πρόγραμμα που θα επικεντρώνεται στη σχολική αποτυχία και στην ένταξη. Στη συνέχεια, ο Φορέας δημιούργησε ένα θεματικό πρόγραμμα με τίτλο **Προλαμβάνοντας τη Σχολική Αποτυχία: Εξετάζοντας τις Δυνατότητες των Ενταξιακών Εκπαιδευτικών Πολιτικών στα επίπεδα Συστήματος και Ατόμου (ΠΣΑ)**. Το έργο αυτό βασίστηκε στο υφιστάμενο έργο του Φορέα σε θέματα που αφορούν τη σχολική αποτυχία.

Το πρόγραμμα ΠΣΑ παρέχει μια συνολική εικόνα της διαθέσιμης βιβλιογραφίας σε επίπεδο πολιτικής και έρευνας σχετικά με την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας. Έχει ως στόχο να υπογραμμίσει τα χαρακτηριστικά των πλαισίων πολιτικών ένταξης που μπορούν να συμβάλουν στην πρόληψη της σχολικής αποτυχίας και στη βελτίωση της ικανότητας των σχολικών συστημάτων να ανταποκρίνονται στις ποικίλες ανάγκες των μαθητών.

Οι δραστηριότητες του προγράμματος διήρκεσαν από το 2018 έως το 2019. Εξέτασαν εάν οι πολιτικές ενταξιακής εκπαίδευσης έχουν τη δυνατότητα να προλαμβάνουν τη σχολική αποτυχία - σε επίπεδο ατόμου και συστήματος συνολικά. Τα ακόλουθα βασικά ερωτήματα σχετικά με το έργο καθοδήγησαν τις δραστηριότητές του:

1. Τι αναφέρει η ερευνητική βιβλιογραφία όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της πρόληψης της σχολικής αποτυχίας και των συστημάτων ενταξιακής εκπαίδευσης;
2. Πώς αντιλαμβάνονται και πώς αντιμετωπίζουν οι πολιτικές ενταξιακής εκπαίδευσης των χωρών μελών του Φορέα την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας σε σχέση με θέματα του συνολικού συστήματος και μεμονωμένων μαθητών;
3. Ποια στοιχεία και πλαίσια πολιτικής ένταξης φαίνεται να είναι απαραίτητα για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας;

Η ομάδα έργου διενήργησε έρευνα τεκμηρίωσης με δύο παράλληλες δέσμες δραστηριοτήτων για την απάντηση των ερωτημάτων. Το πρώτο σκέλος εξέτασε και ανέλυσε την ευρωπαϊκή και διεθνή ερευνητική βιβλιογραφία αναφορικά με την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας σε σχέση με την ενταξιακή εκπαίδευση. Το δεύτερο σκέλος ανέλυσε την ευρωπαϊκή και διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τις πολιτικές. Εξέτασε, επίσης, τα υφιστάμενα εθνικά μέτρα πολιτικής για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας. Αυτό περιλάμβανε τη συλλογή πληροφοριών από χώρες μέλη του Φορέα μέσω έρευνας που διενεργήθηκε από κάθε συμμετέχουσα στο έργο χώρα, σε μια προσπάθεια να προσδιοριστούν οι πολιτικές τους προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση της σχολικής αποτυχίας. Δεκατέσσερις χώρες υπέβαλαν εκθέσεις για ανάλυση: Γερμανία, Ελλάδα, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο (Βόρεια Ιρλανδία), Ηνωμένο Βασίλειο (Σκωτία), Ιρλανδία, Ισλανδία, Λετονία, Μάλτα, Σερβία, Σλοβακία, Σουηδία, Τσεχική Δημοκρατία και Φινλανδία.

Το πρόγραμμα επικεντρώθηκε στην πρωτοβάθμια έως το τέλος της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης- συμπεριλαμβανομένου του λυκείου, δηλ. σύμφωνα με τη **Διεθνή Πρότυπη Ταξινόμηση της Εκπαίδευσης (ISCED)**, στα επίπεδα 1–3. Η κύρια ομάδα-στόχος για την απόδοση των αποτελεσμάτων του προγράμματος είναι οι εθνικοί, περιφερειακοί και τοπικοί φορείς χάραξης πολιτικής για την ενταξιακή εκπαίδευση.

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Ορισμός της σχολικής αποτυχίας

Επειδή η σχολική αποτυχία είναι ένα περίπλοκο ζήτημα, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί και να οριστεί ο όρος εντός του πλαισίου του προγράμματος.

Σύμφωνα με την **Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας του προγράμματος ΠΣΑ** (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019α), η έρευνα σχετικά με τη σχολική αποτυχία εστιάστηκε σε δύο βασικές οπτικές: την ατομική (πώς τα άτομα μπορεί να αποτύχουν στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος) και την οργανωτική (πώς το σχολικό σύστημα μπορεί να αποτύχει σε σχέση με κάθε μαθητή ξεχωριστά).

Η βιβλιογραφία σχετικά με τις πολιτικές συχνά αναφέρει τη σημασία της οργανωτικής οπτικής για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας. Ωστόσο, στα διεθνή και ευρωπαϊκά έγγραφα πολιτικής εξετάζεται ελάχιστα η πρόωρη σχολική εγκατάλειψη (βλ. Ευρωπαϊκός Φορέας 2016· 2017α· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015) ή η σχολική αποτελεσματικότητα και βελτίωση (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017).

Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, το πρόγραμμα ΠΣΑ ορίζει τη σχολική αποτυχία ως εξής:

Η σχολική αποτυχία προκύπτει όταν ένα σύστημα αποτυγχάνει να παρέχει δίκαιες υπηρεσίες και υπηρεσίες ενταξιακής εκπαίδευσης που οδηγούν σε επιτυχή μάθηση, εμπλοκή, ευρύτερη συμμετοχή στην κοινότητα και μετάβαση σε μια σταθερή ενηλικίωση (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019β, σ. 22).

Συνεπώς, η πρόληψη της σχολικής αποτυχίας προϋποθέτει την ανάπτυξη ενός ενταξιακού συστήματος όπου όλοι οι μαθητές - συμπεριλαμβανομένων εκείνων που κινδυνεύουν να αποτύχουν και είναι πιο ευάλωτοι στον αποκλεισμό - λαμβάνουν εκπαίδευση υψηλής ποιότητας. Αυτό οδηγεί σε καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα και επιτυχή ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Επίσης, υπερβαίνει θέματα σχολικής οργάνωσης, έχοντας ως στόχο να αντιμετωπίσει τις ανισότητες εξασφαλίζοντας ευρύτερη συμμετοχή της κοινότητας και μετάβαση σε μια σταθερή ενηλικίωση (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019β).

Μια συστημική προσέγγιση για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας

Το εννοιολογικό πλαίσιο του προγράμματος τονίζει τη συστημική οπτική και υποστηρίζει την **προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων**. Σύμφωνα με αυτή, τα εκπαιδευτικά συστήματα θα πρέπει να παρέχουν τη δυνατότητα στα σχολεία να υποστηρίζουν το δικαίωμα σε μία υψηλής ποιότητας εκπαίδευση για όλους τους μαθητές.

Αυτό συνεπάγεται:

...τη μετάβαση από την έμφαση σε προσεγγίσεις εξατομικευμένης υποστήριξης και αντιστάθμισης (δηλ. βάσει ιατρικής διάγνωσης ή ετικετών), σε μέτρα που δίνουν περισσότερη έμφαση στην πρόληψη και σε ενεργητικές μορφές διδασκαλίας και μάθησης (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2017β, σ. 19).

Αυτή η προσέγγιση επιδιώκει να καλύψει τις ανάγκες όλων των μαθητών. Αποσκοπεί στον προσδιορισμό και στην άρση των θεσμικών φραγμών σε όλα τα επίπεδα, οι οποίοι θα μπορούσαν να προκαλέσουν σχολική αποτυχία, προωθώντας ένα σύστημα που εξασφαλίζει την ισοτιμία και την αριστεία.

Τα συστήματα ενταξιακής εκπαίδευσης υποστηρίζονται αποτελεσματικότερα από δράσεις πολιτικής που δίνουν έμφαση στην πρόληψη, και όχι στην παρέμβαση και την αντιστάθμιση. Το πρόγραμμα ΠΣΑ αναγνωρίζει ότι αντισταθμιστικά μέτρα μπορεί να είναι απαραίτητα για ορισμένους μαθητές και, ως εκ τούτου, χρησιμοποιούνται ευρέως από τις χώρες. Ωστόσο, οι αντισταθμιστικές δράσεις πολιτικής και τα αντισταθμιστικά μέτρα θα πρέπει να αποτελούν την έσχατη λύση. Οι χώρες πρέπει να δώσουν προτεραιότητα σε προσεγγίσεις πρόληψης.

Η σχολική αποτυχία μπορεί να προληφθεί μέσω ενός συνδυασμού εθνικών/περιφερειακών και τοπικών πολιτικών, της σχολικής οργάνωσης και κατανόησης και ανταπόκρισης σε περιστάσεις. Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας του προγράμματος ΠΣΑ περιγράφει ένα εννοιολογικό μοντέλο για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας το οποίο περιλαμβάνει αυτά τα στοιχεία, με βάση προηγούμενο έργο του Φορέα για την πρόωρη σχολική εγκατάλειψη (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2016· 2017α). Σύμφωνα με το εν λόγω μοντέλο, υπάρχει μια **σειρά συνιστωσών στη ζωή του μαθητή (κίνδυνοι και προστατευτικοί παράγοντες), καθώς και εξωτερικές δυνάμεις που οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής και διάφοροι επαγγελματίες του τομέα της εκπαίδευσης μπορούν να επηρεάσουν (στρατηγικές πρόληψης και παρεμβάσεις)**.

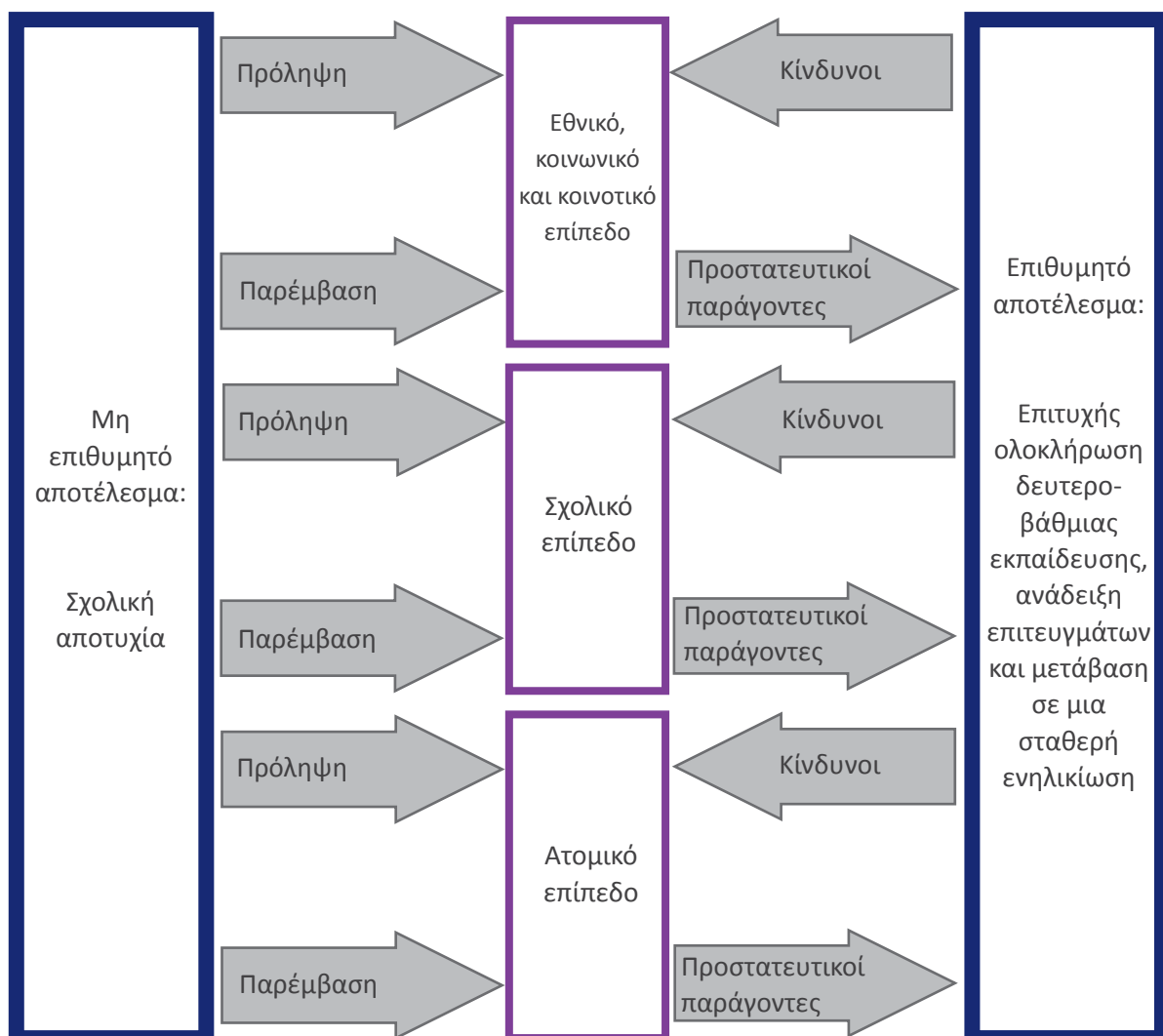
Το μοντέλο απεικονίζει πώς οι διάφορες δυνάμεις ωθούν και έλκουν τον μαθητή μεταξύ του επιθυμητού αποτελέσματος της επιτυχούς ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, της ανάδειξης των επιτευγμάτων και της μετάβασης σε μια σταθερή ενηλικίωση, καθώς και της μη επιθυμητής έκβασης της σχολικής αποτυχίας. Αυτές οι δυνάμεις αλληλεπιδρούν εντός της κοινότητας, του σχολείου και των ατόμων

(Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019α). Στο πλαίσιο του εν λόγω μοντέλου, το οικοσύστημα στο οποίο λειτουργούν οι δυνάμεις είναι σημαντικό (Bronfenbrenner, 2005).

Το πρόγραμμα ΠΣΑ δίνει έμφαση σε αυτήν την οπτική του οικοσυστήματος για την περαιτέρω διερεύνηση των προσεγγίσεων σε επίπεδο συστήματος όσον αφορά τη σχολική αποτυχία. Εξετάζει την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας στο πλαίσιο του **Οικοσυστημικού Μοντέλου για την Ενταξιακή Εκπαίδευση**. Βασίζεται και επεκτείνει το πρόσφατο έργο του Φορέα, όπως η **Ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση**, η **Ανάδειξη των επιτευγμάτων όλων των μαθητών στην ενταξιακή εκπαίδευση** και η **Υποστήριξη της ενταξιακής σχολικής ηγεσίας**. Το οικοσυστημικό πλαίσιο έχει ως στόχο να βοηθήσει τους φορείς χάραξης πολιτικής να προσδιορίσουν βασικούς τομείς για την τοπική, περιφερειακή ή/και εθνική ανασκόπηση.

Διάγραμμα 1. Συνδυασμός οικοσυστημικού μοντέλου και μοντέλου ανάλυσης δυναμικού πεδίου των παραγόντων που επηρεάζουν τη σχολική αποτυχία (προσαρμόστηκε από τον Ευρωπαϊκό Φορέα, 2017α)

Το οικοσυστημικό μοντέλο αποτελείται από τα ακόλουθα αλληλεξαρτώμενα συστήματα:

- Το **μικροσύστημα** περιλαμβάνει διαδικασίες εντός του σχολείου και αλληλεπιδράσεις του μαθητή με συμμαθητές και ενήλικες. Στο πλαίσιο του εν λόγω προγράμματος, το μικροσύστημα εξετάζει προσεγγίσεις του σχολείου ως συνόλου και μαθητοκεντρικές πρακτικές, οι οποίες μπορούν να αυξήσουν τη σχολική φοίτηση και την εμπλοκή.
- Το **μεσοσύστημα** αντανακλά διασυνδέσεις εντός του μικροσυστήματος οι οποίες επηρεάζουν σχολικές δομές και συστήματα. Γι' αυτό το πρόγραμμα, το μεσοσύστημα περιλαμβάνει αλληλεπιδράσεις σε σχολικό επίπεδο που μπορούν να συμβάλουν στην αντιμετώπιση της σχολικής αποτυχίας.
- Το **εξωσύστημα** συμπεριλαμβάνει το πλαίσιο της κοινότητας, το οποίο μπορεί να επηρεάσει άλλα επίπεδα. Σε αυτό το πρόγραμμα, το εξωσύστημα επικεντρώνεται στις δράσεις της τοπικής κοινότητας που μπορούν να συμβάλουν στην πρόληψη της σχολικής αποτυχίας.
- Το **μακροσύστημα** αντιπροσωπεύει το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτιστικό και νομοθετικό πλαίσιο που περιλαμβάνει όλα τα άλλα συστήματα. Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος, το μακροσύστημα περιλαμβάνει εθνικές/περιφερειακές δράσεις για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας και την προαγωγή της ένταξης.

Τα διαφορετικά στοιχεία του συστήματος και οι σχέσεις μεταξύ τους επηρεάζουν τη δυνατότητα των σχολείων να δέχονται και να συμπεριλαμβάνουν όλους τους μαθητές. Εάν ένα σχολικό σύστημα δεν είναι σε θέση να προσφέρει ισότιμες ευκαιρίες σε κάθε μαθητή για την επιτυχή ολοκλήρωση του σχολείου και την προετοιμασία του για την ενήλικη ζωή, είναι «αποτυχημένο».

Το οικοσυστημικό μοντέλο δίνει έμφαση στη διασύνδεση και στην αλληλεξάρτηση των επιπέδων του συστήματος. Επομένως, κάθε προσπάθεια αλλαγής ενός στοιχείου ενός συστήματος πρέπει να εξετάζει τις επιπτώσεις στα άλλα στοιχεία (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019α).

Το μοντέλο προσδιορίζει παράγοντες τόσο εσωτερικούς όσο και εξωτερικούς ως προς το άτομο. Συνεπώς, απομακρύνεται από το διττό ερώτημα του εάν η μάθηση και τα αποτελέσματα της ένταξης εξαρτώνται από το άτομο ή από το πλαίσιο. Κάθε παράγοντας τοποθετείται πάντα σε σχέση με το εκπαιδευτικό οικοσύστημα του μαθητή. Έτσι, τοποθετώντας τον μαθητή στο επίκεντρο, το οικοσυστημικό μοντέλο υποστηρίζει την προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (όπ. π.).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το **πρώτο σκέλος** των δραστηριοτήτων του προγράμματος εξέτασε και ανέλυσε την ευρωπαϊκή και τη διεθνή ερευνητική βιβλιογραφία αναφορικά με την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας σε σχέση με την ενταξιακή εκπαίδευση. Η **Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας του προγράμματος ΠΣΑ** παρουσιάζει την έρευνα που εφαρμόζει μια σειρά μεθοδολογιών για την κατανόηση και τον προσδιορισμό λύσεων για τη σχολική αποτυχία. Οι ορισμοί της σχολικής αποτυχίας στη βιβλιογραφία επικεντρώνονται σε μεμονωμένους μαθητές παρά στη σχολική βελτίωση. Αυτοί οι ορισμοί εμπίπτουν σε τρία βασικά θέματα:

- Πρόωρη σχολική εγκατάλειψη
- Χαμηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις
- Αδυναμία πλήρους συμμετοχής στην κοινωνία ή χαμηλό επίπεδο ευημερίας στην ενηλικίωση (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019α).

Η βιβλιογραφία παρουσιάζει την πολυπλοκότητα των παραγόντων που μπορούν να οδηγήσουν στη σχολική αποτυχία. Περιγράφει, επίσης, τα μέτρα που θα μπορούσαν να ληφθούν για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας σε κάθε επίπεδο οικοσυστήματος. Κάθε θέμα χαρακτηρίζεται από μια σειρά κινδύνων, προστατευτικών παραγόντων, προληπτικών στρατηγικών και παρεμβάσεων. Πρόκειται για συνιστώσες ώθησης και έλξης του ατόμου μεταξύ της σχολικής επιτυχίας και της σχολικής αποτυχίας.

Οι συνιστώσες που συνδέονται με τη σχολική αποτυχία και επιτυχία λειτουργούν σε κοινωνικό επίπεδο μέσω των εθνικών πολιτικών και του τοπικού πλαισίου. Λειτουργούν σε επίπεδο σχολείου μέσω της σχολικής οργάνωσης και ευελιξίας, ώστε να ανταποκριθούν σε μεμονωμένους μαθητές. Λειτουργούν, επίσης, σε οικογενειακό και ατομικό επίπεδο, περιλαμβάνοντας ενδοπροσωπικούς παράγοντες (π.χ. παρωθητικούς, σωματικούς, αισθητηριακούς, γενετικούς, γνωστικούς και γλωσσικούς παράγοντες), καθώς και διαπροσωπικούς παράγοντες (π.χ. οικογενειακές ανάγκες, διαθέσιμη υποστήριξη, κοινωνικές δεξιότητες και ευκαιρίες).

Μπορούν να εφαρμοστούν διάφορες προσεγγίσεις για τη μείωση των κινδύνων και την πρόληψη των προβλημάτων που θα μπορούσαν να προκύψουν και για την αναχαίτηση ή μείωση της πιθανότητας της σχολικής αποτυχίας. Η βιβλιογραφία προτείνει τους ακόλουθους τομείς δράσης για κάθε επίπεδο συστήματος:

Σε εθνικό, κοινωνικό και κοινοτικό επίπεδο (μακροσύστημα και εξωσύστημα) υπάρχει ανάγκη για τα εξής:

- αντιμετώπιση των κοινωνικών ανισοτήτων·
- προαγωγή της ισοτιμίας·
- αντιμετώπιση της φτώχειας·
- βελτίωση της πρόσβασης στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας και σε θεραπευτικές παρεμβάσεις για μαθητές και εκπαιδευτικούς·
- αύξηση της διαθεσιμότητας υπηρεσιών υποστήριξης που στηρίζονται στην κοινότητα·
- ανάπτυξη προγραμμάτων παρέμβασης για τις ναρκωτικές ουσίες και το αλκοόλ οι οποίες, επίσης, βοηθούν τις οικογένειες.

Ως εκ τούτου, οι εθνικές, περιφερειακές και παγκόσμιες πολιτικές που επηρεάζουν την υγειονομική περίθαλψη, την απασχόληση, τη στέγαση και την κοινωνική πρόνοια είναι όλες σχετικές με τη συζήτηση αυτή.

Σε επίπεδο σχολείου (μεσοσύστημα και μικροσύστημα) μπορεί να υπάρξουν σημαντικά εμπόδια στη μάθηση και τη συμμετοχή. Τα σχολεία θα πρέπει να δημιουργήσουν περιβάλλοντα όπου οι μαθητές θα αισθάνονται ασφαλείς και χρήσιμοι και όπου εμπλέκονται οι γονείς. Συνολικά, οι μελέτες δείχνουν ότι η επιρροή των γονέων και της οικογένειας πρέπει να υπερβαίνει τις κοινές δραστηριότητες. Τα σχολεία θα πρέπει να εξετάσουν τρόπους ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους γονείς να εμπλέκονται στην εκπαίδευση των παιδιών τους, να αναπτύξουν υπηρεσίες για τη βελτίωση των δεξιοτήτων των γονέων, να εξετάζουν τις αλλαγές των γενεών στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς που ενδέχεται να επηρεάσουν τα κίνητρα και την εμπλοκή, και να βοηθούν τις περιθωριοποιημένες οικογένειες.

Τα σχολεία και οι εκπαιδευτικοί μπορούν, επίσης, να αναλάβουν δράση για την υποστήριξη πενθούντων μαθητών, την έκθεση των μαθητών σε μια σειρά επαγγελματικών ρόλων που να ενθαρρύνουν τις φιλοδοξίες τους και τη διατήρηση της ποιότητας των σχολικών κτιρίων. Η βιβλιογραφία υπογραμμίζει τη σημασία των σχέσεων μεταξύ

εκπαιδευτικών και μαθητών, τις θετικές αντιλήψεις των μαθητών για τους εκπαιδευτικούς, την αποφυγή της πρακτικής δημιουργίας ενοχών ως εκπαιδευτικής στρατηγικής και την εφαρμογή δίκαιων πειθαρχικών πολιτικών. Η ερευνητική βιβλιογραφία προτείνει, επίσης, στρατηγικές για την παρακολούθηση της προόδου των μαθητών. Στην περίπτωση της εξασφάλισης κινήτρων για τους μαθητές, είναι σημαντικό οι εκπαιδευτικοί να ενθαρρύνουν μια νοοτροπία ανάπτυξης μεταξύ των μαθητών και να κατανοήσουν ότι ατομικές περιστάσεις μπορεί να απαιτούν πρόσθετη υποστήριξη.

Σε ατομικό επίπεδο (μικροσύστημα), υπάρχουν πολλές μικρές διαφοροποιήσεις που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Οι μαθητές μπορεί να έχουν ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή αναπηρίες, χαμηλά επίπεδα ακαδημαϊκής εμπλοκής, χαμηλές προσδοκίες και χαμηλά επίπεδα αυτεπάρκειας. Μπορεί να θεωρούν ότι το σχολείο έχει ελάχιστη σχέση με τη ζωή τους. Ειδικές ατομικές προκλήσεις μπορεί, επίσης, να περιλαμβάνουν τον θάνατο των γονέων, επικίνδυνες συμπεριφορές (όπως χρήση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ), το ιστορικό αναδοχής ή του συστήματος φροντίδας και η εφηβική εγκυμοσύνη.

Τα σχολεία και οι κοινότητες μπορούν να συμβάλουν στην άμβλυνση των δυσκολιών:

- προωθώντας τη συνεργασία μεταξύ εξωτερικών υπηρεσιών και σχολείων και την ανάπτυξη υπηρεσιών όπως οι εγκαταστάσεις παιδικής φροντίδας, λογοθεραπείας, συμβουλευτικής και περίθαλψης ψυχικής υγείας·
- εστιάζοντας στην αξιολόγηση για μάθηση που βασίζεται στις ικανότητες και είναι συνεχής·
- αναπτύσσοντας αναλυτικά προγράμματα που αφορούν τα ενδιαφέροντα, τις προσδοκίες και τις ανάγκες των μαθητών, με έμφαση στις μαθησιακές ικανότητες και στην ανεξάρτητη μάθηση·
- υποστηρίζοντας την ανάπτυξη κινήτρων των μαθητών με τη συμμετοχή της τοπικής κοινότητας και την ανάπτυξη της ατομικής ψυχικής ανθεκτικότητας·
- ενισχύοντας τις εξατομικευμένες προσεγγίσεις, ιδίως για μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες·
- αντιμετωπίζοντας τη χαμηλή ακαδημαϊκή πρόοδο σε πρώιμο στάδιο και παρέχοντας υποστήριξη όταν κρίνεται απαραίτητο·
- αποφεύγοντας την επανάληψη τάξεων.

Τέλος, είναι απαραίτητο να επανεξετάζεται τακτικά η αποτελεσματικότητα των στρατηγικών για τη μείωση της σχολικής αποτυχίας. Η πρόληψη θα πρέπει να αποκλείει την ανάγκη αντισταθμιστικής δράσης. Ωστόσο, περαιτέρω παρεμβάσεις μπορούν να αντιμετωπίσουν τυχόν απρόβλεπτες προκλήσεις που μπορεί να προκύψουν.

Συνολικά, η ερευνητική βιβλιογραφία υποδεικνύει ότι τα εκπαιδευτικά συστήματα μπορούν να οργανωθούν με τρόπο τέτοιο, ώστε να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στην ετερογένεια των αναγκών των μαθητών και να προλαμβάνουν τη σχολική αποτυχία. Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας του προγράμματος ΠΣΑ υποδεικνύει **τον καθολικό σχεδιασμό** που συμβάλλει στην αύξηση της ένταξης και στην προώθηση της επιτυχίας όλων των μαθητών (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019α).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Το **δεύτερο σκέλος** των δραστηριοτήτων του προγράμματος ανέλυσε τα υφιστάμενα εθνικά μέτρα πολιτικής για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας. Η εξέταση της πολιτικής υποδεικνύει ότι οι ευρωπαϊκές χώρες δεσμεύονται ολοένα και περισσότερο να αναπτύσσουν ισότιμα και ενταξιακά εκπαιδευτικά συστήματα. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές **ανησυχίες σε διεθνές επίπεδο σχετικά με τις χαμηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων μαθητών**. Υπάρχουν, επίσης, ανησυχίες σχετικά με το ευρύτερο ζήτημα της σχολικής αποτυχίας από συστημική οπτική.

Τα εκπαιδευτικά συστήματα έχουν αναπτύξει διαφορετικές πολιτικές για να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των μαθητών, να βελτιώνουν τα αποτελέσματα των μαθητών και να προλαμβάνουν τη σχολική αποτυχία. Η έκθεση συνθετικής παρουσίασης του προγράμματος ΠΣΑ ανέλυσε τις σχετικές πολιτικές και τα μέτρα στα εκπαιδευτικά

συστήματα των 14 χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα τύπου επισκόπησης χωρών του προγράμματος ΠΣΑ (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019β).

Η ανάλυση έδειξε ότι στις εθνικές πολιτικές δεν χρησιμοποιείται απευθείας ο όρος σχολική αποτυχία και ότι το νόημά του υπονοείται. Αντί να συνδέουν τη σχολική αποτυχία με τα άτομα, ορισμένες χώρες παρέχουν πληροφορίες σχετικά με το πώς η **πρόοδος για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας θα μπορούσε να γίνει κατανοητή από μια θετική οπτική του συστήματος, προωθώντας την επιτυχία του σχολείου.**

Από την ανάλυση προέκυψε, επίσης, ότι σχεδόν όλες οι χώρες έχουν αναπτύξει συναφή πλαίσια πολιτικής. Ωστόσο, οι στόχοι των πολιτικών τους διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό. Ορισμένες χώρες δίνουν έμφαση σε στοχευμένα μέτρα που αφορούν το άτομο. Άλλες παραπέμπουν σε ολοκληρωμένα μέτρα που προορίζονται για το σχολείο ή το εκπαιδευτικό σύστημα συνολικά.

Παρά την ποικιλία ορισμών και προσεγγίσεων για τη σχολική αποτυχία, τα κοινά πρότυπα στις πολιτικές των χωρών περιλαμβάνουν τα εξής:

- αύξηση της εμπλοκής και μείωση των ποσοστών πρόωρης σχολικής εγκατάλειψης·
- εστίαση στα χαμηλά επίπεδα ακαδημαϊκών επιδόσεων·
- προώθηση της συνολικής προσέγγισης της σχολικής ανάπτυξης στη διδασκαλία και μάθηση.

Βασικές προτεραιότητες πολιτικής που υποδεικνύουν οι χώρες περιλαμβάνουν τον προσδιορισμό και την υποστήριξη των μαθητών «σε κίνδυνο», την αύξηση των επιδόσεων σε συγκεκριμένους τομείς, τη γεφύρωση του χάσματος των επιδόσεων και την ανάπτυξη αναλυτικών προγραμμάτων, αξιολόγησης και παιδαγωγικής.

Οι πληροφορίες από τις έρευνες χωρών του προγράμματος παρείχαν, επίσης, μια κατανόηση των κύριων προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι χώρες στον τομέα της πρόληψης της σχολικής αποτυχίας. Αυτές οι προκλήσεις είναι οι εξής:

- αποτελεσματική εφαρμογή πολιτικών ενταξιακής εκπαίδευσης·
- ενίσχυση ικανοτήτων των εκπαιδευτικών·
- βελτίωση της ποιότητας της υποστήριξης·
- ανάπτυξη αποτελεσματικότερων μηχανισμών διακυβέρνησης, χρηματοδότησης και παρακολούθησης.

Συνολικά, από τον έλεγχο της πολιτικής προκύπτει η ανάγκη να συμπεριληφθούν πολλές διαστάσεις και μια ισορροπημένη προσέγγιση για την αντιμετώπιση της σχολικής αποτυχίας. Επικυρώνοντας τις προσεγγίσεις των χωρών, τα ευρήματα του προγράμματος υποδηλώνουν ότι αντί να αντισταθμίζει τα χαμηλά ακαδημαϊκά αποτελέσματα, ένα σύστημα ενταξιακής εκπαίδευσης θα πρέπει να ενισχύει τις δυνατότητες του σχολείου και να αναδεικνύει τα επιτεύγματα όλων των μαθητών. **Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος σε επίπεδο εθνικών πολιτικών, μέτρων και στρατηγικών θα πρέπει να υιοθετηθεί μία συστηματική, συνολική σχολική προσέγγιση. Ταυτόχρονα, πρέπει να είναι επικεντρωμένες στον μαθητή, εστιάζοντας σε άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο.**

ΒΑΣΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ

Συνδυάζοντας τα ευρήματα της έρευνας και της ανασκόπησης των πολιτικών, το πρόγραμμα ΠΣΑ διαπίστωσε στοιχεία πολιτικών ένταξης που μπορούν να διασφαλίσουν ότι τα σχολεία θα καταστούν πιο ισότιμα. Το πρόγραμμα χρησιμοποιεί το οικοσυστημικό μοντέλο για να προτείνει ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο πολιτικής για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας. Αυτό περιλαμβάνει διάφορες δράσεις ενταξιακών πολιτικών που μπορούν να βοηθήσουν τις χώρες να σημειώσουν πρόοδο στον τομέα της πρόληψης της σχολικής αποτυχίας.

Οι βασικές δράσεις πολιτικής οργανώνονται σε τέσσερα επίπεδα οικοσυστημάτων: εθνικό/περιφερειακό, κοινοτικό, σχολικό και ατομικό.

Οι δράσεις πολιτικής σε εθνικό/περιφερειακό επίπεδο (μακροσύστημα) περιλαμβάνουν:

- μείωση της κοινωνικής ανισότητας, προώθηση της ισοτιμίας και της αντιμετώπισης της φτώχειας·
- υποστήριξη της διατομεακής συνεργασίας μεταξύ των Υπουργείων Παιδείας, Υγείας, Κοινωνικής Προστασίας, Στέγασης και Εργασίας·
- βελτίωση της πρόσβασης και της φοίτησης στο σχολείο.

Οι δράσεις πολιτικής σε κοινοτικό επίπεδο (εξωσύστημα και μεσοσύστημα) περιλαμβάνουν:

- βελτίωση της πρόσβασης και της διαθεσιμότητας υπηρεσιών υποστήριξης που βασίζονται στην κοινότητα·
- προώθηση της συνεργασίας μεταξύ εξωτερικών φορέων/υπηρεσιών και σχολείων·
- ουσιαστική εμπλοκή των οικογενειών.

Οι δράσεις πολιτικής σε επίπεδο σχολείου (μεσοσύστημα και μικροσύστημα) περιλαμβάνουν:

- ανάπτυξη ενταξιακής σχολικής ηγεσίας·
- διεύρυνση του αναλυτικού προγράμματος, αξιολόγηση και παιδαγωγική·
- παροχή στήριξης σταδιοδρομίας και ευέλικτων πολλαπλών επιλογών σταδιοδρομίας·
- υποστήριξη της υγείας και της ευημερίας των μαθητών.

Οι δράσεις πολιτικής σε ατομικό επίπεδο (μικροσύστημα) περιλαμβάνουν:

- ενίσχυση εξατομικευμένων προσεγγίσεων·
- αντιμετώπιση χαμηλών ακαδημαϊκών επιδόσεων το συντομότερο δυνατό·
- μείωση της επανάληψης τάξεων.

Αυτό το πλαίσιο για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας ενσωματώνει και συμπληρώνει το πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το διεθνές πλαίσιο για τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης για όλους τους μαθητές. Μπορεί να χρησιμεύσει ως σημείο εκκίνησης για εθνικές/περιφερειακές και τοπικές συζητήσεις σχετικά με το πώς η εκπαιδευτική πολιτική μπορεί να συμβάλει στην πρόληψη της σχολικής αποτυχίας. Κάθε τομέας πολιτικής μπορεί να θεωρηθεί ως **δυναμικός εθνικός στόχος για την ανάληψη δράσης**. Ως εκ τούτου, το πλαίσιο μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τη μετατροπή των τομέων πολιτικής σε δείκτες ή/και την ενσωμάτωσή τους στα εθνικά πρότυπα για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας.

Τέλος, οι χώρες μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτό το πλαίσιο ως **σημείο αναφοράς για την παρακολούθηση της προόδου όσον αφορά την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας**. Μπορεί να διευκολύνει τη μάθηση μεταξύ ομοτίμων και την ανταλλαγή γνώσεων σχετικά με τον τρόπο πλαισίωσης αυτών των τομέων πολιτικής, ανακατανομής των οικονομικών πόρων και ανάπτυξης συνεργειών μεταξύ τοπικών ενδιαφερόμενων φορέων και ενδιαφερόμενων φορέων του συστήματος.

Συνολικά, το πρόγραμμα ΠΣΑ παρείχε στοιχεία που υποδηλώνουν ότι τα συστήματα ενταξιακής εκπαίδευσης μπορούν να οργανωθούν με τρόπο τέτοιο ώστε να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στην ετερογένεια των αναγκών των μαθητών και να προλαμβάνουν τη σχολική αποτυχία. Οι ολοκληρωμένες πολιτικές που επικεντρώνονται στην ισοτιμία και την ένταξη μπορούν να βελτιώσουν τη γενική αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών συστημάτων και τα αποτελέσματα μεμονωμένων μαθητών. Με απλά λόγια, η αύξηση του ενταξιακού χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος μπορεί να οδηγήσει σε επιτυχία για όλους τους μαθητές.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Τα δύο σκέλη δραστηριοτήτων του προγράμματος έχουν οδηγήσει σε τέσσερα αλληλοσυνδεόμενα αποτελέσματα προγράμματος.

Η **Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας του προγράμματος ΠΣΑ** (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019α) προέκυψε από το πρώτο σκέλος των δραστηριοτήτων του προγράμματος. Παρέχει μια επισκόπηση της ευρωπαϊκής και της διεθνούς έρευνας σχετικά με την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας σε σχέση με την ενταξιακή εκπαίδευση. Η ανασκόπηση προσδιορίζει, επίσης, βασικές έννοιες και θέματα που διέπουν την πολιτική και την πρακτική για την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας. Τα ευρήματά της τροφοδότησαν και συμπλήρωσαν το δεύτερο σκέλος του προγράμματος και την ανάπτυξη της έκθεσης συνθετικής παρουσίασης του προγράμματος.

Η **Θεματική ανάλυση των πληροφοριών χωρών** συνοψίζει τις πληροφορίες σχετικά με την πολιτική που παρείχαν οι 14 χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα του προγράμματος. Η ανάλυση παρουσιάζεται με τη μορφή θεματικών πινάκων, οι οποίοι επίσης τροφοδότησαν την έκθεση συνθετικής παρουσίασης του προγράμματος. Το αποτέλεσμα αυτό συμπληρώνει άλλες πηγές πληροφοριών που περιγράφουν τα εθνικά συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, όπως οι εργασίες για την **Ανασκόπηση και Ανάλυση της Εθνικής Πολιτικής** και οι έλεγχοι του Φορέα στη **Μάλτα** και στην **Ισλανδία**.

Η έκθεση συνθετικής παρουσίασης του προγράμματος ΠΣΑ (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2019β) συνδυάζει πληροφορίες από τα δύο σκέλη δραστηριοτήτων του προγράμματος και παρουσιάζει τα γενικά του ευρήματα. Περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο πολιτικής, τα ευρήματα της ανασκόπησης της βιβλιογραφίας και τα αποτελέσματα της ανάλυσης των πληροφοριών χωρών. Η έκθεση παρέχει μια συνολική εικόνα του θέματος της σχολικής αποτυχίας, αναλύοντας βασικές πολιτικές και μέτρα που προωθούνται από τις εθνικές εκπαιδευτικές αρχές. Τέλος, υπογραμμίζει τα χαρακτηριστικά των πλαισίων ενταξιακής πολιτικής που επιτρέπουν την πρόοδο προς την πρόληψη της σχολικής αποτυχίας.

Η τελική συνοπτική έκθεση του προγράμματος ΠΣΑ συνοψίζει τα κύρια συμπεράσματα του προγράμματος.

Αυτά τα αποτελέσματα του προγράμματος διατίθενται στον **δικτυακό τόπο του προγράμματος ΠΣΑ** (www.european-agency.org/projects/PSF).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Bronfenbrenner, U., 2005. 'The Bioecological Theory of Human Development' [Η βιοοικολογική θεωρία της ανθρώπινης ανάπτυξης], του U. Bronfenbrenner (επιμ.), *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development* [Κάνοντας τους ανθρώπους ανθρώπινους: Βιοοικολογικές προοπτικές της ανθρώπινης ανάπτυξης]. Thousand Oaks, CA: Sage

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015. *Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2020. Εκπαιδευτική πολιτική για τα σχολεία: Μία ολιστική προσέγγιση του σχολείου για την αντιμετώπιση της πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου*. ec.europa.eu/assets/eac/education/experts-groups/2014-2015/school/early-leaving-policy_el.pdf (Τελευταία πρόσβαση: Οκτώβριος 2019)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017. *Ανάπτυξη των σχολείων και άριστη διδασκαλία για μια καλή αρχή στη ζωή*. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. COM/2017/0248 final.

eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?qid=1496304694958&uri=COM:2017:248:FIN (Τελευταία πρόσβαση: Απρίλιος 2019)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2016. *Early School Leaving and Learners with Disabilities and/or Special Educational Needs: A Review of the Research Evidence Focusing on Europe* [Πρόωρη σχολική εγκατάλειψη και μαθητές με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες: Ανασκόπηση των ερευνητικών στοιχείων με επίκεντρο την Ευρώπη]. (A. Dyson και G. Squires, επιμ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/resources/publications/early-school-leaving-and-learners-disabilities-andor-special-educational-0 (Τελευταία πρόσβαση: Νοέμβριος 2019)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2017α. *Early School Leaving and Learners with Disabilities and/or Special Educational Needs: To what extent is research reflected in European Union policies? [Πρόωρη σχολική εγκατάλειψη και μαθητές με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες: Σε ποιον βαθμό αντικατοπτρίζεται η έρευνα στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης;]*. (G. Squires και A. Dyson, επιμ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/resources/publications/early-school-leaving-and-learners-disabilities-andor-special-educational (Τελευταία πρόσβαση: Νοέμβριος 2019)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2017β. *Raising the Achievement of All Learners in Inclusive Education: Lessons from European Policy and Practice* [Ανάδειξη των επιτευγμάτων όλων των μαθητών στην ενταξιακή εκπαίδευση: Διδάγματα από την ευρωπαϊκή πολιτική και πρακτική]. (A. Κεφαλληνού και V.J. Donnelly, επιμ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/resources/publications/raising-achievement-all-learners-project-overview (Τελευταία πρόσβαση: Νοέμβριος 2019)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2019α. *Preventing School Failure: A Review of the Literature [Προλαμβάνοντας τη Σχολική Αποτυχία: Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας]*. (G. Squires και Α. Κεφαλληνού, επιμ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/resources/publications/preventing-school-failure-literature-review (Τελευταία πρόσβαση: Φεβρουάριος 2020)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2019β. *Preventing School Failure: Examining the Potential of Inclusive Education Policies at System and Individual Levels [Προλαμβάνοντας τη Σχολική Αποτυχία: Εξετάζοντας τις Δυνατότητες των Ενταξιακών Εκπαιδευτικών Πολιτικών στα Επίπεδα Συστήματος και Ατόμου]*. (Α. Κεφαλληνού, επιμ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/resources/publications/preventing-school-failure-synthesis-report (Τελευταία πρόσβαση: Φεβρουάριος 2020)

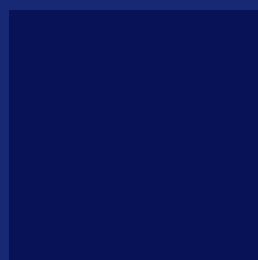

Γραμματεία:

Østre Stationsvej 33
DK-5000
Odense C
Denmark
Τηλ: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Γραφείο Βρυξελλών:

Rue Montoyer 21
BE-1000
Brussels
Belgium
Τηλ: +32 2 213 62 80
brussels.office@european-agency.org

www.european-agency.org